

ĪSZIŅAS

GRIGORIJA SMIRINA DEVUMS LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJĀ

Leo Dribins

Dr. hist., Dr. hon. hist. Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks.

Zinātniskās intereses: mazākumtautību historiogrāfija un dalība Latvijas kultūras dzīvē.

Latvijas historiogrāfijā vērtīgu ieguldījumu devis vēstures doktors Grigorijs Smirins (1955–2017). Īpaši nozīmīga ir viņa loma Latvijas ebreju vēstures pētniecībā, kā arī holokausta noziegumu pilnīgā izzināšanā Latvijā. Tomēr Latvijas sabiedrībā līdz šim G. Smirina vārds saistīts galvenokārt ar ļoti daudz zinātnisku manuskriptu rediģēšanu, rakstu un dokumentu krājumu sastādīšanu. Viņš bija viens no izcilākajiem redaktoriem izdevniecībās “Zinātne” un “Zvaigzne ABC”. G. Smirina talants izpaudās prasmē bagātināt tekstus ar tematiskiem komentāriem un piezīmēm. Viņa autordarbos atspoguļota ebreju prese Latvijā, garīgo draudžu un sinagogu sniegums kultūrā, sekulāro kopienu devums izglītībā un mākslā. Kopā ar vēsturnieku Meijeru Meleru radīts monumentāls stāstījums par Latvijas ebreju sabiedrības bojāeju visās Latvijas pilsētās un lauku apdzīvotās vietās. Atainota šīs traģēdijas atmiņas saglabāšana.

Atslēgas vārdi: historiogrāfija, ebrejība, holokausts, vēstures atmiņa.

Grigorijs Smirins ienāca Latvijas vēstures pētnieku vidū 1990. gadā, kad Latvijas vēstures institūtā apsprieda un akceptēja viņa pētījumu “Latvijas padomju periodiskie izdevumi (1917. gada marts – 1918. gada februāris)”. Institūta Zinātniskā padome piešķīra viņam vēstures zinātņu kandidāta grādu. Uz tā pamata 1993. gadā G. Smirins kļuva par Latvijas vēstures doktoru.

Mācoties Latvijas Universitātes Žurnālistikas fakultātē, viņš bija nolēmis kļūt par zinātnisko darbu redaktoru. 1977. gadā sākas G. Smirina dalība LZA izdevniecības “Zinātne” publicējumu sagatavošanā izdošanai. Viņš rediģēja krievu valodā rakstītās zinātniskās grāmatas.¹ 1988. gadā viņš kļuva arī par izdevniecības

“Zvaigzne ABC” ārštata redaktoru, bet no 1991. gada, kad “Zinātnē” pārstāja izdot grāmatas krievu valodā, pārgāja strādāt uz pilnu slodzi izdevniecībā “Zvaigzne ABC”. No 1991. gada 2. janvāra līdz 2004. gada 1. oktobrim bija tās vecākais redaktors, kura pārziņā nāca mācību grāmatas un metodiskie līdzekļi, kas tika pārtulkoti no latviešu valodas krievu valodā un bija domāti mazākumtautību skolām. Šajā jomā G. Smirins kļuva par neaizstājamu “valodu starpnieku” ar apbrīnojamu erudīciju, divu valodu lietošanas sakaru dziļu pārzinātāju.

Viņa redaktora darba apjoms mērāms vairākos simtos grāmatu. “Zinātnē” 14 gados viņa redakcijas un vērtējumu ietekmē tapuši gandrīz 400 izdevumi.

1995. gadā sākās redaktora G. Smirina darbība, sagatavojot Rīgā rīkoto starptautisko konferenču “Ebreji mainīgajā pasaulē” materiālu publikāciju. To pirmais sējums bija veltīts 1995. gada 28.–29. augustā notikušajai konferencei, ar kuru sākās jauns, nozīmīgs posms pasaules ebreju vēstures un intelektuālās dzīves (relīģiskie uzskati, filozofija u.c.) atspoguļošanā. Rīga kļuva par vienu no svarīgākajiem ebrejības zinātniskās domas attīstības centriem. Pavisam līdz mūsdienām šeit notikušas 10 šādas starptautiskas konferences. Par to saturu vēsta G. Smirina sastādītie un zinātniski rediģētie astoņi konferenču materiālu sējumi, kas nākuši klajā Rīgā 1996., 1998., 2000., 2002., 2005., 2009., 2013. un 2015. gadā.² Krājumos ik reizi publicēti arī G. Smirina raksti. Tos ievada raksts “Ebreju periodika Latvijā līdz Pirmā pasaules kara gadiem”, ar kuru sākās viņa devums Latvijas ebreju vēstures pētniecībā.³

Konferences materiālu otrajā sējumā to papildina viņa raksts “Ebreju periodika Latvijā starp diviem pasaules kariem”.⁴ Savu nozīmīgāko publikāciju par preses vēsturi G. Smirins devis latviešu valodā Riharda Treija redakcijā veidotā grāmatā “Latvijas Republikas prese 1918–1940”, nodaļā “Mazākumtautību prese Latvijā” ar rakstu “Ebreju prese”.⁵ Tajā parādīts un analizēts 40 periodisko izdevumu saturs. G. Smirina pārskats liecina, ka neatkarīgajā Latvijas valstī izveidojās Latvijas ebreju preses kopums, kas savā informācijā aptvēra visu valstī esošo ebreju tautību, bija tās

domu un viedokļu spogulis. Turklāt šajā presē pārsvaru guva demokrātiskās un Latvijai lojālās ebreju aprindas. Diemžēl Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms pēc 1934. gada 15. maija slēdza populārās ebreju avīzes, to skaitā avīzi “Frimorgn”, kura sniedza ebrejiem objektīvu, interesantu ikdienas informāciju. 1937. gadā Latvijā iznāca vairs tikai viens dienas un divi nedēļas izdevumi, kuri pauda ebreju tradicionāli reliģiskos un valdībai pieņemamos uzskatus.

Grigorija Smirina radošā zinātniskā darba spilgta iezīme izpaudās viņa prasmē savienot grāmatas rediģēšanu ar plašu piezīmju un komentāru uzrakstīšanu, kas ievērojami papildināja un bagātināja, vairākkārt arī precizēja grāmatas autora teikto. Šāda pieeja izdevuma sagatavošanā bija īpaši nepieciešama, ja autors vairs nebija šaisaulē un viņa manuskripts tapis ārpus Latvijas pēc mūsu neatkarīgās valsts sagrāves.

Tādu metodi G. Smirins izmantojis, rediģējot Izraēlā kopš 30. gadiem dzīvojušā vēsturnieka Mendela Bobes (1894–1973) Telavivā 1972. gadā jidiša valodā izdoto grāmatu “Ebreji Latvijā”, kas 2005. gadā tika pārtulkota un 2006. gadā Rīgā nāca klajā krievu un latviešu valodā. Katrā grāmatā bija vairāk nekā 330 tulkojuma zinātniskā redaktora G. Smirina plaši skaidrojumi, kuri sniedza papildus ziņas par Latvijas ebreju sabiedrību agrāk un mūsdienās.⁶

Ļoti nozīmīga bija Grigorija Smirina loma, sagatavojot publicēšanai holokaustu pārdzīvojušo Latvijas ebreju atmiņas. Īpaši saturīgas bija Frīdas Mihelsones atmiņas “Es izdzīvoju Rumbulā”, kas pirmoreiz publicētas Izraēlā un guva pasaules ievēribu ar izdevumu angļu valodā, kas iznāca Ņujorkā 1979. gadā (izdevniecība “Holocaust Library”). Latvijā tās izdevumu krievu un latviešu valodā zinātniski papildināja grāmatas sastādītāja G. Smirina vērtīgie komentāri un fotodokumenti.⁷

Šādā pašā veidā 2006. un 2012. gadā Maskavā un Rīgā nāca klajā Ellas Medaljes atmiņas “Tiesības dzīvot” Dāvida Zilbermana literārajā apdarē ar G. Smirina komentāriem.⁸

Minētie izdevumi ievērojami paplašināja un precizēja stāstījumus par Latvijas ebreju nogalināšanu nacistiskās okupācijas

pirmajā baigajā gadā (1941–1942). Ļoti problemātiska savā laikā bija holokaustu pārdzīvojušā Latvijas ebreja Maksa Kaufmana (1897–1987) Minhenē 1947. gadā vācu valodā iznākušās grāmatas “Die Vernichtung der Juden Lettlands” (“Ebreju iznīcināšana Latvijā”) tulkojumu izdošana Rīgā krievu un latviešu valodā. Autora norādītie avoti bija galvenokārt holokaustā cietušo cilvēku un arī viņa paša atmiņas par pārdzīvoto nacistiskās okupācijas laikā. Tās pauda sāpes, rādīja emocionālu attieksmi pret pāridarījumiem, naidu pret slepkavām un mocītājiem. Cietēju atmiņā pagātnes ainas dažkārt tika pārveidotas, tās attālinājās no īstenības. Tādēļ arī M. Kaufmana grāmatā esošās liecības ne vienmēr likās patiesas, radīja šaubas. Tomēr Šamira fonda ļaudis nolēma, ka grāmata jāpārtulko un jāizdod kā spilgta šausmu laikmeta liecība. Bet vājās vietas jālabo ar plašām principiālām piezīmēm un komentāriem. Grāmatas zinātnisko korekciju uzņēmās veikt redaktors Grigorijs Smirins. Viņš uzrakstīja vairāk nekā 800 (!) piezīmes, skaidrojumus, atsevišķus labojumus. Šis pielikums aizņēma vairāk nekā 100 lappuses (sīkā drukā) no grāmatas krievu valodas izdevuma 504 lappusēm.⁹ Vērtīga, precizējoša nozīme bija arī holokaustā cietušā izcilā Latvijas jurista Aleksandra Bergmana pēcvārdam, kas atgādināja arhīva ziņu svarīgumu.¹⁰

Par Grigorija Smirina uzņēmību liecina Krustpils ebreja tēlnieka Elmāra Rivoša (1906–1957) atstāto atmiņu un dienasgrāmatas manuskripta fragmentu apvienošana un visa teksta redakcionāla pārrakstīšana grāmatā “Elmārs Rivošs. Piezīmes”. Tas faktiski ir divu autoru – E. Rivoša un G. Smirina veidots pagātnes vēstījums. G. Smirins savu misiju veica pēc stāstītāja nāves, saņemot E. Rivoša ģimenes lūgumu pārvērst atstāto atmiņu sadaļas vienā kopīgā dzīves atstāstā. Tā centrālā daļa ir atmiņas par pārdzīvoto Rīgā nacistiskās Vācijas okupācijas dienās “Lielajā” un “Mazajā” Rīgas geto. Tur ir arī atmiņas par slēpšanos pēc izbēgšanas no geto 1942. gadā. Manuprāt, šī grāmata varbūt ir pati literāriskākā liecība par ebreja izdzīvošanas cīņu nacistu varas gados.¹¹

G. Smirins paveica ļoti lielu zinātniskās rediģēšanas darbu, veidojot Meijera Melera lielo grāmatu par holokausta norises ģeogrāfiju un tās upuriem Latvijā, rādot pieminekļus, kas apzīmē

nogalināto ebreju bojāejas vietas. Pats M. Melers bija apbraukājis visu Latviju, ticis ar simtiem liecinieku, savācis unikālu foto-materiālu krājumu. Taču viņš nebija izcils publicists. Šo trūkumu novērsa G. Smirina publicista talants. Tādēļ M. Melers vēlējās, lai grāmatai būtu divi autori. Taču Grigorijs tādu iespēju izslēdza, jo uzskatīja, ka M. Melera veikums ir daudz ietilpīgāks par viņa pie datora veiktā rediģējuma, norādot arī, ka Meijers Melers prot latviešu valodu daudz labāk nekā viņš pats, bet liecinieki lielākoties bija latvieši. Grāmata vispirms gan iznāca krievu valodā, jo arī Melers bija krievvalodīgais rakstītājs. Latviski to pārtulkoja Inese Runce un Inga Buša, teksta literāro rediģēšanu veica Arta Jāne. Izdevums krievu valodā (2010) saucās “Mūsu piemiņas vietas”, bet latviešu valodā (2013), kad teksts bija plašāks, – “Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas”. Tāds bija abu grāmatas gatavotāju kopīgs lēmums.¹² Esmu pārliecināts, ka šo grāmatu lasīs daudzas paaudzes.

G. Smirins nebija reliģiskas pārliecības cilvēks. Tomēr viņš cienīja un izprata ebreju tautas reliģijas vēsturiskumu, kurā balstījās tās garīgums. Tā bija ebreju kultūras vadlīnija daudzus gadījumus, kura neizzuda, ieejot modernā laikmetā.

Latvijas ebreju zinātnieku piesaisti reliģiskās vēstures tēmai spilgti demonstrē Latvijas Valsts vēstures arhīva pētnieces Ritas Bogdanovas sastādītā un Grigorija Smirina zinātniski rediģētā ekskluzīvā liela formāta grāmata “Latvijas sinagogas un rabīni 1918–1940”. Tā izdota Rīgā 2004. gadā jidiša, latviešu, krievu un angļu valodā. Projekta vadītājs bija Latvijas un Rīgas virsrabīns Natans Barkans (1923–2003), kas nesagaidīja šīs grāmatas nākšanu klajā. To izdeva viņa dēls Menahems Barkagans, kas vada apvienību “Šamir”. Faktiski šī grāmata bija visas Latvijas ebreju sabiedrības izdevums. Grāmatā ir ilustrācijas, teksti un zinātniski pielikumi. Tā rāda šodienas ļaudīm ebreju sinagogu un lūgšanu namu arhitektūru pirmskara Latvijā. Redzams, ka ebreju garīgā kultūra bija Latvijas kultūras vēsturiska sastāvdaļa. Grāmatā sniegtas biogrāfiskās ziņas par 122 rabīnu ģimenēm, no kurām nākuši ebreju reliģisko draudžu garīgie vadītāji. Grāmata reprezentē arī 25 izcilākos sinagogu dziedoņus – kantorus un citus

religiskos darbiniekus. Viņi vairs nav vēsturē aizmirstie, bet pārstaņv Latvijas ebreju kultūras reliģisko serdi.

Grigorija Smirina vēsturnieciskā liecība ir arī pēdējais lielais viņa veikums: “Latvijas ebreju vēstures materiālu kopojuma” pirmais laidiens, kuru viņš sastādīja un zinātniski rediģēja kā Latvijas ebreju enciklopēdijas redkolēģijas loceklis. Šī grāmata izdota 2015. gadā.¹³ Tās saturā ir no vācu valodas krieviski pārtulkotā Roibena Vunderbāra (1812–1868) grāmata “Ebreju vēsture Vidzemē un Kurzemē no ienākšanas sākuma līdz tagadnei”. Krājumā iekļauta arī Ādolfā Ērliha (1837–1913) brošūra “Ebreju kopienas skolas attīstības vēsture Rīgā. Kultūras vēstures apcerējums”, kas bija izdota Pēterburgā 1894. gadā vācu valodā. Historiogrāfiski vērtējot, īpaši nozīmīga ir no jidiša un ivrita valodas krievu valodā pārtulkotā Leiba Ovčinska (1871–1941) grāmata “Ebreji Latvijā: Kurzeme un Zemgale, 1561–1923”. Tā jidiša valodā nāca klajā 1928. gadā, un autors vēlējās to veltīt Latvijas Republikas 10. gadadienai. Arī šodien šai grāmatai par ebreju ienākšanu un dzīvi Latvijas zemēs ir svarīga loma ebreju kopienas vēsturiskās apziņas veidošanā. Tā liecina, ka ebrejiem no 18. gadsimta bijusi konstruktīva nozīme garīgajā dzīvē, īpaši Kurzemē un Zemgalē.¹⁴ Grāmatā sniegtas plašas ziņas par 185 rabīniem un 22 ebreju biedrībām. Diemžēl nekas nav rakstīts par ebreju ārstiem un māksliniekiem, bet saistībā ar viņu devumu varētu nosaukt vairāk nekā 200 personu. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas vairums ebreju šeit bija ienācēji no Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas, kuriem nebija patiesa priekšstata par mūsu zemes pagātņi un ebreju vietu tajā. Tādēļ L. Ovčinska grāmata krievu valodā ir liels palīgs viņu izglītošanā. Gandrīz katrā grāmatas lappusē ir G. Smirina komentāri un piezīmes, kurās ir arī daudz jaunas informācijas, kas padara visu tekstu zinātniskāku un pietuvo to mūsdienu lasītājiem. Viņš uzrakstījis arī uzziņu pielikumu un glosāriju.¹⁵

Rediģējot zinātniskās publikācijas par holokausta norisi Latvijā, G. Smirins krāja un sistematizēja dažādus materiālus par nacistiskās Vācijas rasistisko antisemitismu. Viņš salīdzināja ebreju vajāšanu dažādās nacistu okupētajās zemēs un tās pāraugšanu masu slepkavībās. Pēc G. Smirina domām, vācu antisemitiskā

rasisma pāreja no politiskiem, ideoloģiskiem un juridiskiem ierobežojumiem pret ebrejiem – uz klaju fizisku vardarbību sākās 1938. gadā ar tā saukto “Kristāla nakti”, kad 9.–10. novembrī visā Vācijā, Austrijā un Sudetu apgabalā notika visaptverošs ebreju grautiņš. To organizēja SS un nacistu partijas apgabalu organizācijas. Notika slepkavības ebreju dzīvesvietās, viņu dzīvokļu un tirgotavu izdemolēšana un izlaupišana. Turklāt ar Hitlera sankciju tika radīts priekšstats, ka tas noticis bez Lielvācijas valdības ziņas un paudis vācu tautas “nelokāmo gribu” atbrīvoties no ebreju klātbūtnes. Tā tika atvērts ceļš uz varmācīgu “ebreju jautājuma” atrisinājumu. Radās iespēja konfiscēt viņu īpašumus un pārdalīt ebreju privātās dzīves mantību, nododot to nacistu ģimenēm. G. Smirins bija pārliecināts, ka pēc tamlīdzīga krimināla scenārija vācu nacisti gribēja iesākt Latvijas ebreju masveidīgu nogalināšanu un aplaupīšanu, atļaujot slepkavām paņemt daļu nolauptā pašu dzīves labiekārtošanai. Rakstā “1941. gada 4. jūlija diena Rīgā kā Vācijas “Kristāla nakts” analogs” G. Smirins ar aculiecinieku stāstiem atmasko nacistu melus par latviešu ierosmi holokausta uzsākšanā.¹⁶ Minētajā rakstā atmaskota arī nacistu antisemitiskās propagandas viltīgā taktika Latvijā nolūkā piesaistīt iznīcināšanas akcijām latviešus:

1. Pierādīt, ka ebreji ir svešinieki, tādēļ viņiem nevarot būt tādas pašas tiesības, kādas ir vietējiem āriešiem.

2. Ja ebreji ir beztiesiski, tad tos nepieciešams izolēt no citiem iedzīvotājiem.

3. Ja viņi ir beztiesiski un izolēti, tad nav pamats viņu klātbūtnēi mītnes zemē.¹⁷

Vai tā nedomā arī mūsdienu antisemitīti?

G. Smirina izcils nopelns bija krājuma “Ebreju iznīcināšana Latvijā 1941–1945” sastādīšana un rediģēšana, to viņš veica kopā ar arhivisti Ritu Bogdanovu. Krājums tika radīts “Šamir” projekta ietvaros, tā vadītājs bija rabīns Menahems Barkagans. Grāmata nāca klajā Rīgā 2007. gadā krievu valodā un 2008. gadā – latviešu, angļu, vācu un franču valodā, tās tulkojumus literāri rediģēja. Izdevumu atbalstīja Eiropas Savienības Izglītības, audiovizuālās jomas un kultūras izpildaģentūra (EACEA). Tā pasaulē

nāca visplašāk izplatītais izdevums par holokausta noziegumu Latvijā.¹⁸

G. Smirins pats uzrakstīja nodaļu "Holokausts Rīgā". Tas bija hronoloģisks vēstījums par 37 000 Latvijas galvaspilsētā esošo ebreju dzīvi un bojāeju 1941.–1942. gadā. Autors parāda, ka Rīgā notika vācu nacistu ierosināts un plānots iznīcināšanas process, kas sākās naktī uz 1941. gada 2. jūliju ar ielaušanos ebreju dzīvokļos, to izlaupīšanu un pēc tam – konfiscēšanu nākamo slepkavu vajadzībām. Masu slepkavības sākās 3. jūlijā Biķernieku mežā. Līdz rudenim tur bija nogalināti ap 4000 ebreju un 1000 citu tautību cilvēki. Slepkavošanas akcijas parasti sākās naktī un turpinājās dienā. Biķernieku mežs bija liels holokausta poligons. Taču nacisti un viņu noziegumu vietējie līdzdalībnieki bijuši spiesti ierobežot slepkavošanu, jo Rīgā bija vajadzīgs ebreju darbaspēks, daudzās amatnieku profesijās ebreji bija galvenie strādnieki, bez kuriem nevarēja iztikt. Tieši šī atziņa piespieda okupantus sapulcināt ebreju darbaspēku Rīgas ebreju geto. Taču tas bija tikai pagaidu solis. G. Smirins par geto galveno funkciju uzskata visu Rīgas ebreju reģistrāciju un pārraudzību, gatavojoties viņu totālai iznīcināšanas lielākijai.

Virsbendes Frīdriha Jekelna ierašanās Rīgā tika organizēta, lai pārņemtu Ukrainā izmēģināto Kijevas ebreju iznīcināšanas metodi, ko augsti novērtēja Ā. Hitlers un H. Himlers, nolūkā paātrināt ebreju "izzušanu". Arī Latvijā.

Rīgas geto bija Rumbulas priekšlauks, upuru sapulcināšanas asiņains pagalmis. Tādu to rāda G. Smirina zinātniskais vēstījums.

Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 18. sējumā, kas veltīts pētījumiem par holokaustu Latvijā, publicēts Grigorija Smirina raksts "Rīgas ebreji nacistiskās okupācijas laikā (1941–1944)". Tajā izteikts historiogrāfisks secinājums, ka pēckara gados uzkrātās empīriskās zināšanas par holokaustu pirmo reizi guvušas vērā ņemamu atspoguļojumu Latvijā tikai 20. gadsimta sešdesmitajos gados Edgara Blūmfelda darbā "Hitleriskais okupācijas režīms Latvijā". Tā nosaukta arī viņa 1967. gadā veiksmīgi aizstāvētā disertācija vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Tās teksts

bija daļēji publicēts Rīgā 1964. gadā grāmatā “Kara dienas”. G. Smirins raksta, ka E. Blūmfelds rakstījis godprātīgi, spītējot padomju okupācijas gados valdošajam noskaņojumam.¹⁹ Savukārt fundamentālu holokausta izpēti Latvijā pirmais sācis ASV latviešu zinātnieks Andrievs Ezergailis. Tiesa – G. Smirins atzīmē arī viņa lielajā grāmatā “Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944” dažus trūkumus: maz rakstīts par ebreju drausmīgo stāvokli un izmisuma noskaņojumu 1941. gada vasarā un rudenī, par pazemojumiem un aizdzīšanu iznīcināšanai Rīgas geto posmā. Sagatavošanās šim beigu cēlienam sākusies ar viņu pie-reģistrēšanu policijas uzskaitē un vizuālo apzīmēšanu ar dzeltenām lupatām. To pabeidza 1941. gada augustā. Otro represiju pakāpi ievadīja Ostlandes reihskomisāra H. Lozes 1941. gada 13. oktobra pavēle par ebreju kustamo un nekustamo īpašumu konfiscēšanu; ar to ievērojami “atviegloja” viņu piespiedu pārcelšanos uz geto rajonu, tā nabadzīgās peticības šaurumā.

G. Smirins uzsver, ka geto gūstniecība sākās pēc tam, kad bija pabeigta ebreju nogalināšana mazpilsētās un lauku apvidos. Rīgas ebrejiem varēja rasties ilūzija par viņu dzīvošanas pagarinājumu. Bet geto bija tikai īss (vienu mēnesi) ebreju darbaspēka ekspluatācijas brīdis. Gala stacijā – Rumbulā pa to laiku raka lielās bedres ebreju liķu “uzņemšanai”. F. Jekelna ierašanās Rīgā nebija pavērsiens, bet holokausta turpinājums paātrinātā tempā.

G. Smirins savā rakstā rāda arī “Mazajā geto” ieslodzīto Latvijas un ārvalstu ebreju bojāeju 1942. gadā Biķernieku mežā, kur V. Arāja slepkavu komanda nogalināšanā lietojusi F. Jekelna izgudroto “sardiņu kārtošanas” metodi.²⁰

Rīgas geto ieslodzīto cilvēku iznīcināšana turpinājās arī Kairzervaldes (Ķeizarmeža) koncentrācijas nometnē, tās upurus nošāva gan Biķernieku, gan Dreiliņu mežā. Apmēram 2000 ārzemju un Latvijas ebreju apraka Rīgas vecajos ebreju kapos, vietā, kur līdz tam raka pašnāvniekus.²¹

G. Smirins norāda: Rīgas ebreju iznīcināšanas vēsture beigu-sies tikai 1944. gadā, kad SS un SD policisti rikojuši ebreju noga-lināšanas bedru pārrakšanu un liķu atlieku sadedzināšanu, beigās iznīcinot arī ieslodzīto “racējus un dedzinātājus”. G. Smirina īsais

pārskats par Rīgas geto ļaužu “izzušanu” ir zinātniska apsūdzība Vācijas nacistiem un viņu līdzskrējējiem. Spriedums paliek spēkā mūžīgi mūžos.

Latvijas Vēsturnieku komisijas 18. sējumā publicēti arī G. Smirina rediģētie un sakārtotie Elmāra Rivoša atmiņu fragmenti, kas tapuši, viņam vēl dzīvojot slēpnī Rīgā – 1943. un 1944. gadā. Arī šis atmiņas pārtulkotas latviešu valodā, papildinātas ar G. Smirina komentāriem un piezīmēm.²² Īpaši skarbas ir tās ainas, kas stāsta par Vācijas ebreju bērnu izdzišanu badanāvē. – Jā, holokausta melnās dienas Rīgā bija ļoti līdzīgas Varšavas geto un Aušvices laukumu briesmīgajām diennaktīm.

G. Smirins, gatavojot savus rakstus, pētīja muzeja “Ebreji Latvijā” fondus un atrada tur daudz izziņu par pilsētu, mazpilsētu un lauku ciematu ebreju vēsturi. Kopā ar Meijeru Meleru viņi nolēma, ka jāpēta nelielās ebreju kopas, to ļaudis laimē un nelaimē. Nevienu nedrīkst atdot aizmirstībai. Nolēma sākt, izpētot Zemgales mazpilsētiņas Silenes-Borovkas ebrejus, kuri tur sāka dzīvot 18. gadsimtā. Borovka veidojās kā ebreju miestniņš. Pat vēl 1897. gadā 83% tās iedzīvotāji bija ebreji. 1915. gadā pēc Krievijas militārās varas pavēles viņus deportēja no piefrontes apgabaliem uz valsts iekšieni. Latvijas Republikā 20. gados atgriezās tikai trešdaļa izsūtīto, daudzi no viņiem pārgāja dzīvot Daugavpilī, pašā Silenē-Borovkā palika tikai divi simti ebreju. Viņi bija kļuvuši ļoti nabadzīgi, sabiedrībā tika apsmieti, politiski bija neaktīvi, taču bija ļoti reliģiozi. Tomēr drīz vien viņi atkopās, 1935. gadā 17 ģimenēm jau bija savi privātie uzņēmumi. Darbojās divas sinagogas ar saviem rabīniem. Garīgi apdāvinātais Haims Bermants (1929–1998), aizbraucis uz Angliju, Londonā kļuva par pazīstamu rakstnieku. Savā pēdējā grāmatā “Genesis” viņš spilgti stāstīja par Silenē pavadīto bērnību. Viņam ir secinājums, ka Latvijas ebrejiem tas bijis “goldene medine” – “zelta valsts” laiks.²³ Koku un linu tirgotāju Baruhu Leiboviču dēvējuši par “savējo Rotšildu”. Borovkā visu ebreju durvis vienmēr bijušas atvērtas, sadzīvē nav liktas tautību barjeras.

PSRS jūgā Silene esot maz cietusi, izsūtītas tikai divas bagāto ebreju ģimenes. Bojāejas šausmas atnāca vācu nacistu uniformās,

bet 1941. gada 21. jūlijā no Rīgas ar autobusu atbraukusi V. Arāja “šāvēju grupa”. Eksekūcijā pie Smilgu ezera nogalināja 32 Silenes mazpilsētas strādīgo ebreju ģimenes – 186 cilvēkus. Viņu mantu slepkavas sadalīja. Izzuda ebreji, drīz izzuda Silene-Borovka. Zaudēja Latvija.

Kopš 1990. gada Grigorijs Smirins sadarbojās ar holokausta pētniekiem Krievijā, piedalījās dokumentu un materiālu krājuma “Nezināmā melnā grāmata” sagatavošanā.²⁴ (Krājums “Melnā grāmata” bija sagatavots iespiešanai Maskavā 1947. gadā, bet Kremlis to aizliedza iespiest un salikumu pavēlēja iznīcināt.) Jaunajā izdevumā (iznāca Maskavā 2015. gadā) G. Smirins bija piezīmju autors. Viņš piedalījās arī starptautiskos forumos, kurus Maskavā rikoja Zinātniskais un izglītojošais centrs “Holokausts”. 2015. gadā centra 9. konferences “Holokausts un mūsdienu Krievija” materiālu krājumā “Holokausts pēc 70 gadiem” ievietots G. Smirina raksts “Holokausta atspoguļojuma evolūcija Latvijas skolu vēstures mācību grāmatās Latvijā postpadomju periodā”.²⁵

G. Smirins iepazīna šo tēmu, rediģējot skolu mācību grāmatas un metodiskos materiālus, kurus izdeva “Zvaigzne ABC”. Viņš piedalījās arī skolotāju konferencēs, kur apsprieda holokausta mācīšanas problēmas. Maskavā publicētajā rakstā viņš parāda, ka holokausta rašanās un norises izpratne nerodas skolās, bet sabiedrībā, skatot vēstures avotus par 20. gadsimtu Eiropā. Svarīga loma te ir aculiecinieku atmiņām. Jākonstatē arī, ka ap holokausta atceri virmo ideoloģiskais un politiskais mūsdienu diskurss. Tas skar un aizskar daudzas ģimenes, kuru vec-tēvi un vecvectēvi karoja Otrajā pasaules karā. Skolēni to redz un dzird.

Pat vēstures skolotāji nav vienprātīgi par holokausta apjomu un represētāju skaitu, viņu vainas pakāpi. Kopumā vērojama divdabīga aina. Vieni cenšas rast zinātniski pamatotu patiesu holokausta atspoguļojumu cilvēku atmiņā, otrie cenšas holokausta atceri pielāgot mūsdienu politiskajiem uzskatiem un interesēm. Turklāt jāņem vērā, ka mūsdienu skolēniem demokrātiskā valstī ir grūti saprast, kādēļ radās tāda šausmīga antisemitiska attieksme pret ebrejiem.

G. Smirins savā referātā Maskavā un tā izklāstā parādīja, kā Latvijā vēstures skolotāji, pārvarot pretstatu grūtības, pilnveidoja un precizēja holokausta atmiņas kopainu. Liela nozīme bija starptautiskās demokrātiskās sabiedrības ietekmei, Otrā pasaules kara izpētei ASV un Rietumeiropā. Šis faktors spēcīgi iespaidoja 1998. gadā nodibinātās Latvijas Vēsturnieku komisijas zinātnisko darbību.

No G. Smirina raksta šeit izdalīšu tikai divus diskursa aspektus.

1. Tika apgāzta no nacisma okupācijas laika līdz mūsdienām nākusi iedoma, ka latviešu kolaborantu un bezprāta nacionālistu dalību Lielvācijas organizētā ebreju iznīcināšanā Latvijā zināmā mērā radījusi ebreju neloyalitāte pret neatkarīgo nacionālo valsti un ebreju aktīvā līdzdalība PSRS okupācijas režīma izveidošanā, boļševistiskā terora ienākšanā Latvijā. G. Smirins parāda, ka Latvijas vēsturnieki ir atmaskojuši šo melīgo priekšstatu, kura saknes meklējamas vācu nacistiskās propagandas publicējumos.²⁶ Mācību procesā skolā šai falsifikācijai nav vietas.

2. Otra, vēl joprojām neatrisināta problēma ir jēdziena “baigais gads” lietošana. Tas arī tapa nacistu propagandas ietekmē ar tāda paša nosaukuma grāmatu 1942. gadā. Tā bija boļševiku vainas uzvelšana ebrejiem un “latviešu antisemitisma” akcentēšana. (Grāmata tika pārtulkota vācu valodā un izplatīta vācu okupētājās zemēs.)

Bet G. Smirins atgādināja, ka jēdziens “baigais gads” Latvijā tiek lietots pat skolu mācību grāmatās, tiesa – tikai kā padomju okupācijas varas pirmā gada (1940–1941) apzīmējums.²⁷ G. Smirins uzskatīja, ka šī jēdziena piesaiste tikai vienam gadam dezinformē skolēnus un visu sabiedrību. Vēl baigāki bija vācu nacistiskās okupācijas četri gadi, kad šausmīgā veidā iznīcināja daudz vairāk Latvijas pilsoņu nekā līdz nacistu okupācijai – līdz 1941. gada jūlijam.

Vēlreiz jāatgādina Latvijas Centrālās padomes (LCP) 1943. gada augustā pasludinātā Latvijas tautas deklarācija Sabiedrotām nācijām, kurā teikts, ka “**vācu okupācijas divos Baigajos**

gados” nogalināti 10 tūkstoši latviešu un notikusi “nežēlīga izrēķināšanās ar LR žīdu tautas pilsoņiem”²⁸

Manuprāt, arī skolu mācību grāmatās jālieto šāds definējums. Pēc padomju baigā gada tūlīt pat (bez atelpas) sākās Lielvācijas okupācijas turpat četri baigie gadi. Tieši tie bija Latvijas ebreju iznīcināšanas un jebkuras demokrātijas neģēlīgas nopulgošanas gadi.

Par šo patiesības ievērošanu esmu rakstījis jau 2002. un 2007. gadā grāmatā par antisemitisma vēsturi.²⁹

Ja Grigorijs Smirins vēl būtu dzīvs, mēs abi rakstītu vēlreiz!

Nobeigumā jāuzsver, ka G. Smirins savas publikācijas adreseja lasītājiem, kuri komunikācijā un sadzīvē lieto krievu valodu. Tādi Latvijā ir vairāk nekā trešā daļa no mūsu iedzīvotājiem. Šiem ļaudīm bija domāta viņa hronoloģisko datu grāmata “Latvijas vēstures galvenie fakti. Palīgs pašizglītībai”, kas izdota Rīgā 1993. gadā un atkārtoti – 1999. gadā.³⁰ Šī grāmata palīdzējusi daudziem tūkstošiem cilvēku Latvijā pirmo reizi gūt plašu ieskatu mūsu zemes un valsts – Latvijas Republikas vēstures gaitā.

Grigorijs Smirins varētu teikt: esmu darījis cik spējis savos sešdesmit gados. Lai citi izdara vairāk.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Grigorijs Smirins dzimis un audzis Baltkrievijas ebreju ģimenē Verhedvinskā (agrāk Drisa). Drīz pēc dēla piedzimšanas viņa tēvs pārcēlās uz Latviju un apmetās Jūrmalā.
- ² *Evrei v meniaiushchemsia mire* (turpmāk – *EvMM*), I (1996). Materialy 1-oi mezhdunarodnoi konferentsii. Rīga, 28–29 avgusta 1995. Pod red. G. Branova i R. Ferbera. Rīga: Shamir; ... *EvMM*, VIII (2015). Materialy 8-oi mezhdunarodnoi konferentsii. Rīga, 30 iunija–4 iulija 2011 g. Rīga: Tsentr izuchenii iudaiki Latviiskogo universiteta.
- ³ Grigorii Smirin (1996). *Evreiskaia periodicheckaia pechat’ v Latvii do Pervoi mirovoi voiny*. *EvMM*, I, s. 236–243.
- ⁴ Grigorii Smirin (1998). *Evreiskaia periodicheckaia pechat’ v Latvii v period mezhdnu dvumia mirovymi vojnami*. *EvMM*, II, s. 310–332.
- ⁵ *Latvijas Republikas prese 1918–1940* (1996). R. Treija redakcijā. Rīga: Zvaigzne ABC, 448.–460., 497.–502. lpp.
- ⁶ Mendel’ Bobe (2006). *Evrei v Latvii*. Pervod s idisha. Rīga: Shamir; Mendels Bobe (2006). *Ebreji Latvijā*. Rīga: Šamir. (G. Smirina zemspvītras piezīmes.)

- ⁷ Frida Mihel'son (2005). *Ia perezhila Rumbulu*. Vtoroe izdanie. Rīga: Mezhdunarodnoe obshchestvo istorii getto i genocida evreev (MOGE); Frīda Mihelsone (2012). *Es izdzīvoju Rumbulā*. Rīga: Atradums. (G. Smirina komentāri.)
- ⁸ Ella Medalē (2012). *Pravo na zhizn'*. Vtoroe izdanie. Moskva–Rīga: MOGE. (G. Smirina komentāri.)
- ⁹ Maks Kaufman (2012). *Hurbn Letland. Unichtozhenie evreev v Latvii*. Perevod Natalii Kofner. Pod obshchei redaktsii ravvina Manahema Barkagana. Rīga: Shamir, s. 381–486. (G. Smirina komentāri.)
- ¹⁰ Turpat, 370.–380. lpp.
- ¹¹ El'mar Rivosh (2006). *Zapiski*. Rīga: Muzei "Evrei v Latvii"; Elmārs Rivošs (2006). *Piezīmes*. Rīga: Muzejs "Ebreji Latvijā".
- ¹² Meier Meler (2010). *Mesta nashei pamiati*. Rīga: Muzei "Evreii v Latvii"; Meijers Melers (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: LU FSI, Muzejs "Ebreji Latvijā".
- ¹³ *Materialy po istorii evreev v Latvii* (2015). Vypusk I. Rīga: Shamir.
- ¹⁴ *Materialy po istorii evreev v Latvii* (2015). Vypusk I. Chast' 2. Kurliandskie goroda: obshchiny, obshchestva, ravviny i mudrecy. Rīga: Shamir, s. 245–455.
- ¹⁵ Turpat, 396.–455. lpp.
- ¹⁶ Grigorii Smirin (2013). Den' 4 iiulia 1941 g. v Rige kak analog "Khrustal'noi nochi" v Germanii. *EvMM*, VII. Materialy 7-oi mezhdunarodnoi konferentsii. Rīga, 27 avgusta 2009 g. Pod red. G. Branovera i R. Ferbera. Rīga: Tsentri izucheniia iudaiki Latviiskogo universiteta, s. 271–276.
- ¹⁷ Turpat, 274. lpp.
- ¹⁸ Titullapā teikts, ka grāmatā publicēts lekciju cikls par holokaustu. "Lektori" bijuši Boriss Volkovičs, Mirjama Zalmanoviča, Grigorijs Smirins, Rita Bogdanova, Ilana Ivanova, Rozālija Suhare, Josifs Ročko. Zinātnisko pielikumu "Vārdnīcu" sagatavojis G. Smirins. – Faktiski publicēti šo autoru raksti. Grāmatu var nosaukt arī par kolektīvu monogrāfiju.
- ¹⁹ Sk.: Grigorijs Smirins (2006). Rīgas ebreji nacistiskās okupācijas laikā (1941–1944). No: *Holokausts Latvijā. Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs Rīga un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 18. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 83. lpp.
- ²⁰ Turpat, 103. lpp.
- ²¹ Turpat, 106. lpp.
- ²² Elmāra Rivoša atmiņas (2006). No: *Holokausts Latvijā. Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs Rīga un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 18. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 313.–381. lpp.
- ²³ Grigorii Smirin, Meier Meler (2001). Borovka v Latvii. *Lekhaim*, oktīabr', 1/8–5/8. Pieejams: http://www.lechaim.ru/ARHIVI/114_smirin.htm (skatīts 10.06.2017.).

- ²⁴ Vasiliĭ Grossman, Il'ia Erenburg (red.), Il'ia Al'tman (sost.) (2015). *Neizvestnaia "Chernaia kniga"*. Moskva: Corpus.
- ²⁵ Grigorii Smirin (2015). Evoliutsiia otrazheniia kholokosta v shkol'nikh uchebnikakh v istorii Latvii v postsovetskii period. V kn.: *Kholokost: 70 let spustia: Materialy mezhdunarodnogo foruma i 9-i mezhdunarodnoi konferentsii "Uroki kholokosta i sovremennaia Rossiia"*. Moskva: Nauchno-prosvetitel'nii tsentr "Kholokost", MIK, s. 284–298.
- ²⁶ Turpat, 289. lpp.
- ²⁷ Sk.: Gunārs Kurlovičs, Andris Tomašūns (2000). *Latvijas vēsture vidusskolai*. II. Eksperimentāla mācību grāmata. Rīga: Zvaigzne ABC, 210. lpp.
- ²⁸ *Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991: Dokumentu krājums* (1999). Rīga: Latvijas Valsts arhīvs; Nordik, 207. lpp.
- ²⁹ Sk.: Leo Dribins (2002, 2007). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 4. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 128.–130. lpp.
- ³⁰ Grigorii Smirin (1993). *Osnovnye fakty istorii Latvii. Posobie dlia samoobra-zovanie*. Rīga: Zvaigzne; tas pats (1999), 2., izlabotais un papildinātais izdevums. Rīga: SI.

CONTRIBUTION OF GRIGORY SMIRIN IN LATVIAN HISTORIOGRAPHY

Leo Dribins

Dr. hist., Dr. hon. hist., Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia. Research interests: national minorities historiography and participation in the cultural life of Latvia.

The contribution of Dr. hist. Grigory Smirin (1955–2017) in Latvian historiography is represented by his life-long work in compilation and scientific editing of books in Russian published in Latvia. He has prepared hundreds of books for publishing houses "Zinātne" and "Zvaigzne ABC" including translations from Russian into Latvian and vice versa.

Summary

The contribution of G. Smirin is the compilation, editing and publishing of the conference proceedings – collection of reports of the International Conferences "Jews in Changing World", 1996–2013, in eight volumes. This was a considerable supplementation of knowledge about the history of Latvian and European Jews and their spiritual life. Together with the archival expert Rita Bogdanova, he compiled and edited an exclusive

voluminous work about the religious life and culture of Jews in Latvia, *Latvia Synagogues and Rabbis 1918–1940*, published in 2004 in Hebrew, Latvian, English, and in Russian. Also, G. Smirin's work in preparation of manuscripts on the Holocaust in Latvia and maintenance of the memory of its victims has outstanding academic importance.

This includes also the supplementation of memories of people having survived the Nazi terror with valuable commentaries about the procedure of 1941–1945 events and new data about the families of the perished victims. Thanks to the exhaustive editorial approach of G. Smirin, the book by Max Kaufmann, *Die Vernichtung der Juden Lettlands (Hurbn Lettland)*, published in 1947 in Munich (Germany), was made essentially more precise and supplemented, and it was prepared for publication into Russian, for publication in Latvia. (Of 504 pages of the new book, 110 pages contain texts of scientific appendix written by G. Smirin).

In 2015, the collection of previously published books, *Latvijas ebreju vēstures materiāli I (Materials of the History of Latvian Jews I)*, edited and broadly commented by G. Smirin, was published in Riga by the Shamir Foundation, which includes also republications of works by Reuben Wunderbar, Adolf Erlich, and Leib Owtchinsky. G. Smirin himself studied the crimes of the Nazi Germany occupational regime in Latvia, focussing on Riga. The attack by German and Latvian policemen on the city's synagogues on 4 July 1941 was called by him the repetition, in Latvia, of the *Kristallnacht* of November 1938 in Germany. It was followed by the first mass slaughter of Jews and formation of the Riga Ghetto in the autumn of 1941. This crime was finalised in the Rumbula woods on 30 November and 8 December when in two days 26,000 local Jews were murdered, and also the destruction of Jews deported from Germany was started. G. Smirin shows that Anti-Semitic terror in Riga and its environs continued till the autumn of 1944, until the arrival of the Red Army.

As a Holocaust researcher, G. Smirin cooperated with historians from Russia, participated in conferences in Russia, and also edited several books published in Russia. An article by G. Smirin, "Evolution of the reflection of the Holocaust in the textbooks of Latvian schools..." (Moscow, 2015, pp. 284–298) was included in the collection *Holocaust after 70 Years* (2015) published within "Russian Holocaust Library". Generally the article focuses on the incoming of the European-style research direction in Latvia, but some anachronistic shortcomings are also highlighted, including incomprehension (or unwillingness to comprehend) of the fact

that the four years of the Nazi occupation was the most dreadful and bloody period in Latvia during the Second World War.

The book by G. Smirin *Latvijas vēstures galvenie fakti (Basic Facts of the Latvian History)*, which was published twice (in 1993 and 1999, Zinātne Publishers, Riga, in Russian), was highly favoured. The readers who knew almost exclusively the Russian language gained their first complex insight about the most important events of their motherland, or their country of residence. For many this book was an aid in preparation for naturalisation and integration.